

CAPUT XXVI.

De imagine summæ Trinitatis, quæ secundum quemdam modum in natura etiam necdum beatificati hominis invenitur.

ET nos quidem in nobis, tametsi non æqualem, imo valde longeque distantem, neque coæternam, et quo brevius totum dicitur, non ejusdem substantiæ, cujus est Deus, tamen qua Deo nihil sit in rebus ab eo factis natura propinquius, imaginem Dei, hoc est, summæ illius Trinitatis, agnoscimus, adhuc reformatione perficiendam, ut sit etiam similitudine proxima. Nam et sumus, et nos esse novimus, et id esse ac nosse diligimus. In his autem tribus quæ dixi, nulla nos falsitas verisimilis turbat. Non enim ea, sicut illa quæ foris sunt, ullo sensu corporis tangimus, velut colores videndo, sonos audiendo, odores olfaciendo, sapes gustando, dura et mollia contrectando sentimus, quorum sensibilibus etiam imagines eis simillimas, nec jam corporeas, cogitatione versamus, memoria tenemus, et per ipsas istorum desideria concitamus: sed sine ulla phantasiarum vel phantasmatum imaginatione ludificatoria, mihi esse me, idque nosse et amare certissimum est. Nulla in his veris Academicorum argumenta formido, dicentium: « Quid si falleris? » Si enim fallor, sum. Nam qui non est, utique nec falli potest: ac per hoc sum, si fallor. Quia ergo sum si fallor, quomodo esse me fallor, quando certum est me esse, si fallor? Quia igitur essem qui fallerer etiam si fallerer; procul dubio in eo quod me novi esse, non fallor. Consequens est autem, ut etiam in eo quod me novi nosse, non

fallor. Sicut enim novi me esse, ita novi etiam hoc ipsum, nosse me. Eaque duo cum amo, eundem quoque amorem quiddam tertium, nec imparis æstimationis, eis quas novi rebus adjungo. Neque enim fallor amare me, cum in his quæ amo non fallor: quanquam etsi illa falsa essent, falsa me amare verum esset. Nam quo pacto recte reprehenderer et recte prohiberer ab amore falsorum, si me illa amare falsum esset? Cum vero et illa vera atque certa sint, quis dubitet quod eorum, cum amantur, et ipse amor verus et certus est? Tam porro nemo est qui esse se nolit, quam nemo est qui non beatus esse velit. Quomodo enim potest beatus esse, si nihil sit?

CAPUT XXVII.

De essentia et scientia, et utriusque amore.

I. ITA vero vi quadam naturali ipsum esse jocundum est, ut non ob aliud et hi, qui miseri sunt, nolint interire, et cum se miseros esse sentiant, non se ipsos de rebus, sed miseriam suam potius auferri velint. Illis etiam, qui et sibi miserrimi apparent, et plane sunt, et non solum a sapientibus quoniam stulti, verum et ab his, qui se beatos putant, miseri judicantur, quia pauperes atque mendici sunt, si quis immortalitatem daret, qua nec ipsa miseria moretur, proposito sibi quod si in eadem miseria semper esse nollent, nulli et nusquam essent futuri, sed omni modo perituri, profecto exultarent lætitiis, et sic semper eligerent esse, quam omnino non esse. Hujus rei testis est notissimus sensus illorum. Unde enim mori metuunt, et malunt in illa ærumna vivere, quam eam morte finire, nisi quia

satis apparet quam refugiat natura non esse? Atque ideo cum se noverint esse morituros, pro magno beneficio sibi hanc impendi misericordiam desiderant, ut aliquanto productius in eadem miseria vivant, tardiusque moriantur. Procul dubio ergo indicant immortalitatem, saltem talem quæ non habeat finem mendicitatis, quanta gratulatione susciperent. Quid, animalia omnia etiam irrationalia, quibus datum non est ista cogitare, ab immensis draconibus usque ad exiguos vermiculos, nonne se esse velle, atque ob hoc interitum fugere omnibus quibus possunt motibus indicant? Quid, arbusta omnesque frutices, quibus nullus est sensus ad vitandam manifesta motione perniciem, nonne ut in auras tutum culminis germen emittant, altius terræ radices affigunt, quo alimentum trahant, atque ita suum quodam modo esse conservent? Ipsa postremo corpora, quibus non solum sensus, sed nec ulla saltem seminalis est vita, ita tamen vel exiliunt in superna, vel in ima descendunt, vel librantur in mediis, ut essentiam suam, ubi secundum naturam possunt esse, custodiant.

II. Jamvero nosse quantum ametur, quamque falli nolit humana natura, vel hinc intelligi potest, quod lamentari quisque sana mente mavult, quam lætari in amenitia. Quæ vis magna atque mirabilis mortalibus, præter homini, animantibus nulla est; licet eorum quibusdam ad istam lucem contuendam multo quam nobis sit acrior sensus oculorum: sed lucem illam incorpoream contingere nequeunt, qua mens nostra quodam modo irradiatur, ut de his omnibus recte judicare possimus; nam in quantum eam capimus, in tantum id possumus. Verumtamen inest sensibus irrationalium animantium, etsi scientia nullo modo, at certe quædam scientiæ similitudo. Cætera autem rerum corporalium, non quia sentiunt, sed quia sentiuntur, sensibilia nuncupata sunt. Quorum in arbus-

tis hoc simile est sensibus, quod aluntur et gignunt. Verumtamen et hæc omnia corporalia latentes in natura causas habent; sed formas suas, quibus mundi hujus visibilis structura formosa est, sentiendas sensibus præbent, ut pro eo quod nosse non possunt, quasi innotescere velle videantur. Sed nos ea sensu corporis ita capimus, ut de his non sensu corporis judicemus. Habemus enim alium interioris hominis sensum isto longe præstantiorem, quo justa et injusta sentimus, justa per intelligibilem speciem, injusta per ejus privationem. Ad hujus sensus officium non acies pupillæ, non foramen auriculæ, non spiramenta narium, non gustus faucium, non ullus corporeus tactus accedit. Ibi me et esse et hoc nosse certus sum, et hæc amo atque amare me similiter certus sum.

CAPUT XXVIII.

An etiam ipsum amorem, quo et esse et scire diligimus, diligere debeamus, quo magis divinæ Trinitatis imagini propinquamus.

SED de duobus illis, essentia scilicet et notitia, quantum amentur in nobis, et quemadmodum etiam in cæteris rebus, quæ infra sunt, eorum reperiatur, etsi differens, quædam tamen similitudo, quantum suscepti hujus operibus ratio visa est postulare, satis diximus: de amore autem quo amantur, utrum et ipse amor ametur, non dictum est. Amat autem: et hinc probamus, quod in hominibus qui rectius amantur, ipse magis amatur. Neque enim vir bonus merito dicitur qui scit quod bonum est, sed qui diligit. Cur ergo et in nobis ipsis non et

ipsum amorem nos amare sentimus, quo amamus quidquid boni amamus? Est enim et amor, quo amatur et quod amandum non est: et istum amorem odit in se, qui illum diligit, quo id amatur quod amandum est. Possunt enim ambo esse in uno homine, et hoc bonum est homini, ut illo proficiente quo bene vivimus, iste deficiat quo male vivimus, donec ad perfectum sanetur, et in bonum commutetur omne quod vivimus. Si enim pecora essemus, carnalem vitam et quod secundum sensum ejus est amaremus; idque esset sufficiens bonum nostrum, et secundum hoc cum esset nobis bene, nihil aliud quæreremus. Item si arbores essemus, nihil quidem sentiente motu amare possemus; verumtamen id quasi appetere videremur, quo feracius essemus uberiusque fructuosæ. Si essemus lapides, aut fluctus, aut ventus, aut flamma, vel quid ejusmodi, sine ullo quidem sensu atque vita, non tamen nobis deesset quasi quidam nostrorum locorum atque ordinis appetitus. Nam velut amores corporum momenta sunt ponderum, sive deorsum gravitate, sive sursum levitate nitantur. Ita enim corpus pondere, sicut animus amore fertur, quocumque fertur. Quoniam igitur homines sumus, ad nostri Creatoris imaginem creati, cujus est vera æternitas, æterna veritas, æterna et vera charitas, estque ipsa æterna et vera et chara Trinitas, neque confusa, neque separata; in iis quidem rebus, quæ infra nos sunt, quoniam et ipsa nec aliquo modo essent, nec aliqua specie continerentur, nec aliquem ordinem vel appeterent, vel tenerent, nisi ab illo facta essent qui summe est, qui summe sapiens est, qui summe bonus est; tanquam per omnia, quæ fecit mirabili stabilitate currentes, quasi quædam ejus alibi magis, alibi minus impressa vestigia colligamus; in nobis autem ipsis ejus imaginem contuentes, tanquam minor ille Evangelicus filius ad

nosmetipsos reversi surgamus, ut ad illum redeamus¹, a quo peccando recesseramus. Ibi esse nostrum non habebit mortem; ibi nosse nostrum non habebit errorem, ibi amare nostrum non habebit offensionem. Nunc autem ista tria nostra quamvis certa teneamus, nec aliis ea credamus testibus, sed nos ipsi præsentia sentiamus, atque interiore veracissimo cernamus aspectu, tamen quandiu futura, vel utrum nunquam defutura, et quo si bene, quo autem si male agantur, perventura sint, quoniam per nos ipsos nosse non possumus, alios hinc testes vel quærimus, vel habemus; de quorum fide cur nulla debeat esse dubitatio, non est iste, sed posterior erit diligentius disserendi locus. In hoc autem libro de Civitate Dei, quæ non peregrinatur in hujus vitæ mortalitate, sed immortalis semper in cœlis est, id est, de Angelis sanctis Deo cohærentibus, qui nec fuerunt unquam, nec futuri sunt desertores, inter quos et illos qui æternam lucem deserentes, tenebræ facti sunt, Deum primitus divisisse jam diximus, illo adjuvante quod cœpimus, ut possumus explicemus.

CAPUT XXIX.

De sanctorum Angelorum scientia, qua Trinitatem in ipsa ejus deitate noverunt, et qua operum causas prius in operantis arte, quam in ipsis operibus artificis intuentur.

ILLI quippe Angeli sancti non per verba sonantia Deum discunt; sed per ipsam præsentiam immutabilis veritatis,

¹ Luc. xv, 18.

hoc est, Verbum ejus unigenitum : et ipsum Verbum et Patrem et eorum Spiritum sanctum ; eamque esse inseparabilem Trinitatem, singulasque in ea personas esse unam substantiam ; et tamen omnes non tres deos esse, sed unum Deum, ita noverunt, ut eis magis ista, quam nos ipsi nobis cogniti sumus. Ipsam quoque creaturam melius ibi, hoc est, in sapientia Dei, tanquam in arte qua facta est, quam in ea ipsa sciunt : ac per hoc et se ipsos ibi melius quam in se ipsis, verumtamen et in se ipsis. Facti sunt enim, et aliud sunt quam ille qui fecit. Ibi ergo tanquam in cognitione diurna, in se ipsis autem tanquam in vespertina, sicut supra jam diximus. Multum enim differt utrum in ea ratione cognoscatur aliquid secundum quam factum est, an in se ipso. Sicut aliter scitur rectitudo linearum seu veritas figurarum, cum intellecta conspicitur, aliter cum in pulvere scribitur ; et aliter justitia in veritate incommutabili, aliter in anima justii. Sic deinde cætera, sicut firmamentum inter aquas superiores et inferiores, quod cælum vocatum est ; sicut deorsum aquarum congeries terræque nudatio, et herbarum institutio atque lignorum ; sicut solis et lunæ stellarumque conditio ; sicut ex aquis animalium, volucrum scilicet atque piscium belluarumque natantium ; sicut quorumcumque in terra gradientium atque reptantium, et ipsius hominis, qui cunctis in terra rebus excelleret. Omnia hæc aliter in Verbo Dei cognoscuntur ab Angelis, ubi habent causas rationesque suas, id est, secundum quas facta sunt, incommutabiliter permanentes, aliter in se ipsis : illic clariore, hic obscuriore cognitione, velut artis atque operum ; quæ tamen opera cum ad ipsius Creatoris laudem venerationemque referuntur, tanquam mane lucescit in mentibus contemplantium.

CAPUT XXX.

De senarii numeri perfectione, qui primus partium suarum quantitate completur.

Hæc autem propter senarii numeri perfectionem, eodem die sexies repetito, sex diebus perfecta narrantur¹ : non quia Deo necessaria fuerit mora temporum, quasi qui non potuerit creare omnia simul, quæ deinceps congruis motibus peragerent tempora ; sed quia per senarium numerum est operum significata perfectio. Numerus quippe senarius primus completur suis partibus, id est, sexta sui parte, et tertia, et dimidia ; quæ sunt unum, et duo et tria : quæ in summam ducta, sex fiunt. Partes autem in hac consideratione numerorum illæ intelligendæ sunt, quæ quotæ sint dici potest : sicut dimidia, tertia, quarta, et deinceps ab aliquo numero denominatæ. Neque enim exempli gratia, quia in novenario numero quatuor pars aliqua ejus est, ideo dici potest quota ejus sit : unum autem potest, nam nona ejus est ; et tria potest, nam tertia ejus est. Conjunctæ vero istæ duæ partes ejus, nona scilicet atque tertia, id est, unum et tria, longe sunt a tota summa ejus, quod est novem. Itemque in denario quaternarius est aliqua pars ejus ; sed quota sit dici non potest : unum autem potest ; nam decima pars ejus est. Habet et quintam, quod sunt duo : habet et dimidiam, quod sunt quinque. Sed hæ tres partes ejus, decima et quinta et dimidia, id est, unum et duo et quinque, simul ductæ non complent decem : sunt enim octo. Duodenarii vero partes

¹ Gen. 1, 31.

numeri in summam ductæ, transeunt eum : habet enim duodecimam, quod est unum ; habet sextam quæ sunt duo ; habet quartam, quæ sunt tria : habet tertiam, quæ sunt quatuor : habet et dimidiam, quæ sunt sex ; unum autem et duo et tria et quatuor et sex ; non duodecim, sed amplius, id est, sexdecim fiunt. Hoc breviter commemorandum putavi ad commendandam senarii numeri perfectionem, qui primus, ut dixi, partibus suis in summam redactis ipse perficitur : in quo perfecit Deus opera sua. Unde ratio numeri contemnenda non est, quæ in multis sanctarum Scripturarum locis, quam magni æstimanda sit, elucet diligenter intuentibus. Nunc frustra in laudibus Dei dictum est : « Omnia in mensura et numero » et pondere disposuisti¹. »

CAPUT XXXI.

De die septimo, in quo plenitudo et requies commendatur.

In septimo autem die, id est, eodem die septies repetito, qui numerus etiam ipse alia ratione perfectus est, Dei requies commendatur, in qua primum sanctificatio sonat. Ita Deus noluit istum diem in ullis suis operibus sanctificare², sed in requie sua, quæ non habet vesperam : neque ulla enim creatura est, ut etiam ipsa aliter in Dei Verbo, aliter in se cognita, faciat aliam velut diurnam, aliam velut vespertinam notitiam. De septenarii porro numeri perfectione dici quidem plura possunt : sed et liber iste jam prolixus est ; et vereor ne occasione com-

¹ Sap. xi, 21. — ² Gen. ii, 2-3.

perta, scientiolam nostram leviter magis quam utiliter jactare velle videamur. Habenda est itaque ratio moderationis atque gravitatis, ne forte cum de numero multum loquimur, mensuram et pondus negligere judicemur. Hoc itaque satis sit admonere, quod totus impar primus numerus ternarius est, totus par quaternarius : ex quibus duobus septenarius constat. Ideo pro universo sæpe ponitur, sicuti est : « Septies cadet justus, et resurget¹ : » id est, quotiescumque ceciderit, non peribit. Quod non de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi voluit. Et, « Septies in die laudabo » te². » Quod alibi alio modo dictum est : « Semper laus » ejus in ore meo³. » Et multa hujusmodi in divinis auctoritatibus reperiuntur, in quibus septenarius numerus, ut dixi, pro cujusque rei universitate poni solet. Propter hoc eodem sæpe numero significatur Spiritus sanctus, de quo dominus ait : « Docebit vos omnem veritatem⁴. » Ibi requies Dei, qua requiescitur in Deo. In toto quippe, id est, in plena perfectione requies : in parte autem labor. Ideo laboramus, quandiu ex parte simus, « Sed cum venerit quod perfectum est, quod ex parte est evacuabitur. »⁵ Hinc est quod etiam Scripturas istascum labore rimamur. Sancti vero Angeli, ad quorum societatem et congregationem in hac peregrinatione laboriosissima suspiramus, sicut habent permanendi æternitatem, ita cognoscendi facilitatem et requiescendi felicitatem. Sine difficultate quippe nos adjuvant ; quoniam spiritalibus motibus puris et liberis non laborant.

¹ Prov. xxiv, 16. — ² Psal. cxviii, 164. — ³ Id. xxxiii, 2. — ⁴ Joan. xvi, 13. — ⁵ I. Cor. xiii, 9.

CAPUT XXXII.

De opinione eorum, qui Angelorum creationem anteriorem volunt esse, quam mundi.

Ne quis autem contendat, et dicat non sanctos Angelos esse significatos, in eo quod scriptum est : « Fiat lux, et » facta est lux¹; sed quamlibet lucem tunc primum factam esse corpoream, aut opinetur, aut doceat : Angelos autem prius esse factos, non tantum ante firmamentum, quod inter aquas et aquas factum, appellatum est cœlum, sed ante illud quod dictum est : « In principio fecit Deus » cœlum, et terram²: » atque illud quod dictum est : « In » principio, » non ita dictum tanquam primum hoc factum sit, cum ante fecerit Angelos; sed quia omnia in sapientia fecit, quod est Verbum ejus, et ipsum Scriptura principium nominavit; sicut ipse in Evangelio Judæis quærentibus quis esset, respondit se esse Principium³: non e contrario referam contentionem, maxime quia hoc me delectat plurimum, quod etiam in summo exordio sancti libri Geneseos Trinitas commendatur. Cum enim ita dicitur : « In principio fecit Deus cœlum et terram, » ut Pater fecisse intelligatur in Filio, sicut attestatur Psalmus, ubi legitur : « Quam magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapientia fecisti⁴: » convenientissime paulo post commemoratur etiam Spiritus sanctus. Cum enim dictum esset, qualem terram Deus primitus fecerit, vel quam molem materiamve futuræ constructionis mundi cœli et terræ nomine nuncupaverit, subjiciendo et ad-

¹ Gen. 1, 3. — ² Ibid. 1. — ³ Joan. viii, 25. — ⁴ Psal. ciii, 24.

dendo : « Terra autem erat invisibilis et incomposita, et » tenebræ erant super abyssum¹: » mox ut Trinitatis commemoratio compleretur, « Et Spiritus, inquit, Dei super » ferebatur super aquam². » Proinde ut volet quisque accipiat, quod ita profundum est, ut ad exercitationem legentium a fidei regula non aberrantes plures possit generare sententiâs : dum tamen Angelos sanctos in sublimibus sedibus, non quidem Deo coæternos, sed tamen de sua sempiterna et vera felicitate securos et certos esse, nemo ambigat. Ad quorum societatem pertinere parvulos suos Dominus docens, non solum illud ait : « Erunt æquales Angelis Dei³: » verum ipsi quoque Angeli qua contemplatione fruuntur, ostendit, ubi ait : « Videte ne contemnatîs unum ex pusillis istis : dico enim vobis, quia » Angeli eorum in cœlis semper vident faciem Patris » mei, qui in cœlis est⁴. »

CAPUT XXXIII.

De duabus Angelorum societatibus diversis atque disparibus, quæ non incongrue intelliguntur lucis et tenebrarum nominibus nuncupate.

PECCASSE autem quosdam Angelos, et in hujus mundi ima detrusos, qui eis velut carcer est, usque ad futuram in die judicii ultimam damnationem, apostolus Petrus apertissime ostendit, dicens, quod Deus angelis peccantibus non pepercerit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradiderit in judicio puniendos reservari⁵. Inter hos

¹ Gen. 1, 2. — ² Ibid. — ³ Matth. xxii, 30. — ⁴ Id. xviii, 10. — ⁵ 2 Petri

ergo et illos, Deum vel præscientia vel opere divisisse quis dubitet? illosque lucem merito appellari, quis contradicat? Quandoquidem nos adhuc in fide viventes, et eorum æqualitatem adhuc sperantes, utique nondum tenentes, jam lux dicti ab Apostolo sumus: « Fuiſtis enim, inquit, » aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino¹. » Istos vero desertores, tenebras apertissime nuncupari, profecto advertunt, qui peiores esse hominibus infidelibus sive intelligunt, sive credunt. Quapropter etsi alia lux in isto hujus libri loco intelligenda est, ubi legimus: « Dixit » Deus: Fiat lux, et facta est lux²; » et aliæ tenebræ significatæ sunt in eo quod scriptum est: « Divisit Deus » inter lucem et tenebras³: » nos tamen has duas angelicas societates, unam fruentem Deo, alteram tumentem typho: unam cui dicitur: « Adorate eum, omnes Angeli ejus⁴: » aliam cujus princeps dicit: « Hæc omnia tibi dabo, si » prostratus adoraveris me⁵; » unam Dei sancto amore flammantem, alteram propriæ celsitudinis immundo amore fumantem: et quoniam, sicut scriptum est: « Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam⁶; » illam in cœlis cœlorum habitantem, istam inde dejectam in hoc infimo aërio cœlo tumultuantem: illam luminosa pietate tranquillam, istam tenebrosis cupiditatibus turbulentam: illam Dei nutu clementer subvenientem, juste ulciscientem; istam suo fastu subdendi et nocendi libidine exæstantem: illam, ut quantum vult, consulat, Dei bonitati ministram; istam, ne quantum vult noceat, Dei potestate frenatam: illam huic illudentem, ut nolens prosit persecutionibus suis; hanc illi invidentem, cum peregrinos colligit suos: nos ergo has duas societates angelicas inter se dispares atque contrarias, unam et natura bonam, et volun-

¹ Ephes. v, 8. — ² Gen. i, 3. — ³ Ibid. 4. — ⁴ Psal. xcvi, 7. et Heb. i, 6. — ⁵ Matth. iv, 9. — ⁶ Jacob. iv, 6. et 1. Petr. v, 5.

tate rectam; aliam vero natura bonam, sed voluntate perversam, aliis manifestioribus divinarum Scripturarum testimoniis declaratas, quod etiam in hoc libro, cui nomen est Genesis, lucis tenebrarumque vocabulis significatas existimavimus, etiamsi aliud sensit hoc loco forte qui scripsit, non est inutiliter obscuritas hujus pertractata sententiæ: quia etsi voluntatem auctoris libri hujus indagare nequivimus, a regula tamen fidei, quæ per alias ejusdem auctoritatis sacras Litteras satis fidelibus nota est, non aberravimus. Etsi enim corporalia hic commemorata sunt opera Dei, habent procul dubio nonnullam similitudinem spiritualium, secundum quam dicit Apostolus: « Omnes enim vos filii lucis estis et filii diei; non sumus » noctis, neque tenebrarum¹. » Si autem hoc sensit etiam ille, qui scripsit, ad perfectiorem disputationis finem nostra pervenit intentio: ut homo Dei tam eximiæ divinæque sapientiæ, imo per eum Spiritus Dei in commemorandis operibus Dei, quæ omnia sexto die dicit esse perfecta; nullo modo Angelos prætermisisse credatur: sive « In » principio, » quia primo fecit; sive quod convenientius intelligitur, « In principio, » quia in Verbo unigenito fecit, scriptum sit: « In principio fecit Deus cœlum et » terram²: » quibus nominibus universalis est significata creatura, vel spiritalis et corporalis, quod est credibilis; vel magnæ duæ mundi partes, quibus omnia, quæ creata sunt, continentur, ut primitus eam totam proponeret, ac deinde partes ejus secundum mysticum dierum numerum exequeretur.

¹ 1. Thess. v, 5. — ² Gen. i, 1.

CAPUT XXXIV.

De eo quod quidam putant, in conditione firmamenti aquarum discretarum nomine Angelos significatos, et quod quidam aquas existimant non creatas.

QUANQUAM nonnulli putaverint aquarum nomine significatos quodam modo populos Angelorum⁽¹⁾; et hoc esse quod dictum est : « Fiat firmamentum inter aquam et aquam¹ : ut supra firmamentum Angeli intelligantur, infra vero vel aquæ istæ visibiles, vel malorum angelorum multitudo, vel omnium hominum gentes. Quod si ita est, non illic apparet ubi facti sunt Angeli, sed ubi discreti. Quamvis et aquas, quod perversissimæ atque impiæ vanitatis est, negent quidam factas a Deo, quoniam nusquam scriptum est : « Dixit Deus : Fiant aquæ². » Quod possunt simili vanitate etiam de terra dicere : nusquam enim legitur, : « Dixit Deus : Fiat terra. » Sed, inquit, scriptum est : « In » principio fecit Deus cælum et terram³. » Illic ergo et aqua intelligenda est : uno enim nomine utrumque comprehensum est. Nam « Ipsius est mare, sicut in Psalmo » legitur, et ipse fecit illud, et aridam terram manus ejus » finxerunt⁴. » Sed hi, qui in nomine aquarum, quæ super cælos sunt, Angelos intelligi volunt, ponderibus elementorum moventur, et ideo non putant aquarum fluidam gravemque naturam in superioribus mundi locis potuisse constitui : qui secundum rationes suas si ipsi hominem facere possent, non ei pituitam, quod græce $\phi\lambda\epsilon\gamma\mu\alpha$ di-

¹ Gen. 1, 6. — ² Vide lib. de hæresibus, c. 76. — ³ Gen. 1, 1. — ⁴ Psal. xciv, 5.

citur, et tanquam in elementis corporis nostri aquarum vicem obtinet, in capite ponerent. Ibi enim sedes est flegmatis, secundum Dei opus utique aptissime : secundum istorum autem conjecturam tam absurde, ut si hoc nesciremus, et in hoc libro similiter scriptum esset, quod Deus humorem fluidum et frigidum, ac per hoc gravem, in superiore omnibus cæteris humani corporis parte posuerit, isti trutinatores elementorum nequaquam crederent ; et si auctoritati ejusdem Scripturæ subditi essent, aliquid aliud ex hoc intelligendum esse censerent. Sed quoniam si diligenter singula scrutemur atque tractemus, quæ in illo divino libro de constitutione mundi scripta sunt, et multa dicenda, et a proposito instituti operis longe digrediendum est ; jamque de duabus istis diversis inter se atque contrariis societatibus Angelorum, in quibus sunt quædam exordia duarum etiam in rebus humanis Civitatum, de quibus deinceps dicere institui, quantum satis esse visum est, disputavimus, hunc quoque librum aliquando claudamus.